

Mitik Bir Varlık Olan “Almıs”ın Altay Efsanelerindeki Tasavvuru *The Imagination of “Almıs”, as a Mythic Creature in Altai Legends*

Ferah TÜRKER İLTER*

Özet

Zengin Altay sözlü geleneğinin içinde önemli bir yere sahip olan destanlar, masallar ve efsaneler, geleneksel inanç sistemi hakkında bilgi edinmemizi sağlayan kaynaklardır. Özellikle, köken itibarıyla arkaik döneme kadar dayanan demonik varlıklarla ilgili zengin bir hazine niteliğindedir. Bu varlıklar arasında “Almıs”la ilgili anlatmaların daha yaygın olduğu görülmektedir. Altaylılarda “Almıs”, “Almın”, “Albın” veya “Albis” olarak adlandırılan bu demonun, Türk boylarının hemen hepsinde yer alan “Alkarısı”na karşılık geldiği önemli araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir. Altay sözlü geleneğinde Almıs’la ilgili anlatmalara bakıldığında tek bir tasavvurun olmadığı, Almıs’ın çok farklı görünüşlerde karşımıza çıktığını söylemek gerekir. Antropomorfik bir varlık olarak tasavvur edilen bu demon, pek çok olağanüstü fiziksel özelliğe sahiptir. Almıs’ın sahip olduğu olağanüstülükler, onun korkunçluğunu vurgulamakta ve demonik bir varlık olarak Almıs tasavvurunu güçlendirmektedir. Makalede, Altay efsanelerinden hareketle bu demonik varlığın geleneksel Altay inanç sistemi içerisindeki tasavvuru üzerine bir inceleme ve değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar kelimeler: Almıs, Alkarısı, Altay, efsane, mit, Erlik, yer altı, demon, şekil değiştirme.

Abstract

Epics, tales and legends each of which has an important place in the rich Altai oral tradition are of the sources providing us with information about the traditional belief system. In particular, it is a rich treasury of demonic beings,

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, ferahturker@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5569-2951.

Bu makale, yazarın Ege Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje Koordinatörlüğü (07-TDAE-001) tarafından desteklenen “Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme-Metin)” başlıklı doktora tezinden üretilmiş olup tezde incelenen Almıslarla ilgili 10 (on) efsane metnine, 18 (on sekiz) metin daha ilave edilerek yeniden değerlendirilmesiyle oluşturulmuştur.

whose origins date back to the archaic period. Among these beings, it is seen that the narratives about "Almis" are more common. It has been denoted by notable researchers that demon, which is called "Almis", "Almın", "Albın" or "Albis" among the Altays, corresponds to the "Alkarısı" found in almost all Turkish tribes. Examining the narratives about Almis in the Altai oral tradition, it is essential to state that there is not only a single conception of Almis but also it appears in many different appearances. Envisioned as an anthropomorphic being, this demon has many extraordinary physical features. These extraordinary features of Almis emphasize her fearfulness and strengthen her imagination as a demonic being. In this article, based on Altai legends, a review and evaluation will be made on the imagination of this demonic being in the traditional Altai belief system.

Keywords: *Almis, Alkarısı, legend, myth, Erlik, underground, demon, metamorphosis.*

Altay efsaneleri, demonik varlıklar hakkında bilgi edinebildiğimiz önemli kaynaklardır. Özellikle yer altına ait bir ruh olan Almis’la ilgili çok sayıda anlatma mevcuttur. Altaylılarda “Almis”, “Almın”, “Albın” veya “Albis” olarak adlandırılan bu demon, Türk Dünyasının hemen hemen bütün bölgelerinde yer alan “Alkarısı” ile büyük benzerlik taşımaktadır. Nitekim Abdülkadir İnan (1987), “Al Ruhı Hakkında” adlı makalesinde Almis’la Alkarısı’nın “karakter ve seciye itibarıyla” aynı ruh olduğunu ve bütün Türk boylarında aynı inanmaların mevcut olduğunu söylerken (s. 259- 261), Altaylı araştırmacı E. E. Yameva ve K. V. Yadanova da Altay mitlerindeki Almis’in, Türk boylarındaki Alkarısı’na karşılık geldiğini ifade etmektedirler (Yamaeva, 2002, s. 199; Yadanova, 2012, s. 129). N.P. Direnkova ise Almis’in Alkarısı ile fiziksel özellikler bakımından benzer olmasına rağmen, farklı işlevlere sahip olduğunu söyler; ancak Alkarısı’nın kökeninin Sibiryaya Türk boylarında aranması gerektiğini belirtir (Direnkova, 2000, s. 230-239). Kökeni itibarıyla arkaik dönemlere kadar dayanan bu ruh, Türk boylarının girdikleri farklı kültür dairelerinin etkisiyle, hem görünüş hem de fonksiyon olarak türlü dönüşümler yaşamıştır. Bugün, Türk boylarında genellikle lohusalara, yeni doğmuş bebeklere ve küçük çocuklara musallat olan Alkarısı, Altay’da daha ziyade erkeklere ve özellikle de avcılara musallat olan bir demon olarak karşımıza çıkar.

İnsanın yaratılışından itibaren tarih çizgisinin bütün merhâlelerini bünyesinde barındıran, mitik motiflerin ağırlıkta olduğu ve dolayısıyla geleneksel Altay inanç sistemi hakkında çok zengin veri sunan Altay efsaneleri, “Almis”la ilgili oldukça zengin veri içermektedir. Makalede, Almis’in Altay efsanelerindeki tasavvuru üzerine bir değerlendirme yapabilmek için, E.E. Yamaeva ve İ.B. Şincin tarafından hazırlanan “Altay Kep-Kuuçındar” (1994) adlı eser ile K.V. Yadanova’nın Neskazoçnaya proza Telengitov” (2006) ve “Predaniya

Ulaganskogo Rayona Respubliki Altay” (2020) adlı eserlerinde yer verilen 28 anlatma¹ incelenmiştir. Bu anlatmalardan, yirmi beşinin efsane, üçünün ise memorat olduğu tespit edilmiştir. Makaleye esas oluşturan bu anlatmalardan hareketle Almıs tasavvuru, “Yer Altı Ruhı Olarak Almıs”, “Almıs Kimlere Musallat Olur?”, “Almıs’tan Kurtulma Yolları”, “Almıs’ın Olağanüstülükleri” ve “Antropomorfik Bir Varlık Olarak Almıs” başlıkları altında incelenmiştir.

Yer Altı Ruhı Olarak Almıs

Türk inanç sisteminde en eski dönemlerden beri var olan üçlü evren tasavvuruna göre, gökyüzünde Tanrı ve yardımcı ruhlar, yeryüzünde canlılar ve yer-su iyeleri, yer altında ise Erlik ve kötü ruhlar yaşamaktadır. Almıs da bu üçlü evren tasavvurunda yer altına ait bir demon olarak karşımıza çıkmaktadır. W. Radloff tarafından derlenen “Yerin Yaratılışı” (Yamaeva & Şincin, 1994, s 11-19) adlı anlatmada, Almıs’ın yaratılışından da bahsedilmektedir. Kaostan evrenin yaratılması ve düzeninin kurulmasını ele alan anlatmada, Tanrı ve Erlik, başlangıçta gökyüzünde birlikte yaşarlarken, Erlik’in benliğine yenilerek kendi

¹ Makalede, incelememize esas oluşturan efsane metinlerinin başlıkları, Türkiye Türkçesine aktararak verilmiştir. Orijinal kaynakta sadece numaralandırma yöntemiyle yer alan efsaneler ise tarafımızdan isimlendirilmiştir. Makalede istifade edilen efsaneler şunlardır:

Yamaeva, E.E. & Şincin, İ.B. (1994). Altay kep-kuuçındar adlı eserden alınan efsaneler: [“Sarı-Tañ” (Sarı-Tan); “Almıs” (Almıs); “Almattar” (Almıslar); “Almıstı Cogoltkonı” (Almıstan Kurtulma); “No: 59” (Bokturabay ile Almıs); “No: 60” (Rus Kız ile Almıslar); “No: 61” (Dokuz Rus ile Almıs); “No: 62” (Balıkçılar ile Almıslar) “No: 63” (Oğlan ile Almıslar); “No: 64” (Bahadır Oğlan ile Yaşlı Almıs); “No: 65” (Almıs ve Kurban); “No: 66” (Çoban ile Çocuk Almıslar)]; “No: 67” (Şarkı Söyleyen Almıslar)].

Yadanova K. V. (2006). Neskozçoçnaya proza telengitov adlı eserden alınan efsaneler: [“Rebenok, rodıvişysya ot almısa, eto je almat” (Almıs’tan Olan Çocuk Almat’tır); “Govorili, çto almat proizoşel ot almısa” (Almat Boyunun Almıs’tan Geldiği Söylenir); “Sojitel’stvo ohotnika s jenşçinoy-almıs” (Bir Avcının Almıs ile Birlikte Yaşaması); “Ohotnik i almıs” (Avcı ve Almıs); “Poşël grad iz kamney i uniçtožil almısov...” (Almısları Yok Eden Taş Yağmuru)].

Yadanova K. V. (2020). Predaniya Ulaganskogo Rayona Respubliki Altay adlı eserden alınan efsaneler: [“Almıs, añçınıñ kiynineñ sürüjet” (Almıs, Avcı’yı Takip Eder); “Almıs-Eçki” (Almıs-Keçi); “Almıs la bılıtır” (Almıs ile Bılıtır); “Bılıtır” (Bılıtır); “Şoordıñ tabılğanı kereginde kep-kuuçın” (Şoor’un Bulunması Hakkında Efsane); “Kişi almısla curtaganı kereginde” (İnsanın Almıs’la Birlikte Olması Hakkında); “Almıs la uulçak” (Almıs ile Küçük Çocuk); “Kişi almıska aldirtkanı kereginde” (Almıs’ın İnsanı Ele Geçirmesi Hakkında); “Almıs la almat sööktü kişi” (Almıs ile Almat Boyundan Biri); “Eçki-Körmös” (Keçi-Körmös)].

yeryüzünü oluşturma hevesine kapılması üzerine, Tanrı onu yerin üç kat altına sürer. Ayın ve güneşin olmadığı, karanlık bir yer olarak tasavvur edilen “yer altı”, kıyamete kadar Erlik’in yaşadığı yer olacaktır. Yer altında sıkılarak kendi tebaasını yaratmak isteyen Erlik, “Körükle kısılcı koyup çekiç ile vurur, yılan sürünerek çıkar. Tekrar vurur, ayı koşarak gelir. Tekrar vurur, yaban domuzu görünmeden gelir. Tekrar vurur, Almis gelir. Tekrar vurunca Şulmus gelir, onun ardından vurunca deve gelir.” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 11-19). Anlatmada görüldüğü gibi, yer altına ait olduğuna inanılan hayvanların yanı sıra Almis, Şulmus gibi kötü ruhlar da Erlik tarafından yaratılır. Dolayısıyla Almis, kendisini yaratan Erlik gibi kötü bir varlıktır ve onunla birlikte yer altında yaşamakta, ona hizmet etmektedir. Ancak her ne kadar Almis’in meskeni yer altı olsa da yeryüzünün her tarafına yayılarak insanlara rahat vermediğini ifade etmek gerekir (Alekseyev, 2013, s. 87).

Almis’in yer altına ait bir ruh olduğu bilgisine efsanelerde yer verilmektedir. “Almis” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 93) adlı efsanede, atlara musallat olan Almislerin dövülerek yer altına gönderildiği bilgisi verilir. Almis’in “yer altına” gönderilmesi, bu demonik varlığın ait olduğu yerin bir göstergesi niteliğindedir. “Almis’tan Kurtulma” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 94-97) adlı efsanede ise Altay iyesine adaklık olarak adanan atları iyileştiren kamın, Almislere “Erlik’in hanlığının elçisi oldun, güneşsiz yerin Almis’i oldun.” şeklindeki sözleri, bu ruhun Erlik’in tebaasından olduğu inancını açıkça göstermektedir. Ayrıca, kamın Altay’ı kirletmekle suçladığı Almisleri, “Almis Kuy” denilen bir mağaraya sürmesi, mağaraların “yer altı dünyasını, yeryüzüne bağlayan kapı” (Ögel, 1993, s. 22) olarak algılanmasıyla alakalıdır. Nitekim mağara, anlatmalarda sıkça bu demonun yaşadığı yer olarak geçmektedir.

Almis’in yer altı ile ilişkilendirilmesi ile ilgili motiflere başka efsanelerde de rastlamaktayız. “Bokturabay ile Almis” (Yamaeva & Şincin, 1994, s.97-99) efsanesinde, Almislerin uyurlarken burunlarından kara yılan, kertenkele gibi bir şey girip çıktığından bahsedilmektedir. Yer altına ait hayvanlardan olan yılan ve kertenkelenin Almis’in burnundan içeri girip çıkması, bu kötü ruhun yer altına ait bir ruh olmasıyla alakalıdır. “Avcı ve Almis” (Yadanova, 2006, s. 112-113) adlı efsanede, Almis’in öldürüldüğünde ortalığa pis bir koku yayılması da pisliliği, kötülüğü vurgulanan Almis’in yer altı ruhu olmasından kaynaklanmaktadır. Zira yer altı dünyasına ait varlıklar, kokularıyla insanlardan ayrılmaktadırlar (Lvovo vd., 2013, s. 116). “Oğlan ile Almisler” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 102) başlıklı efsanede, donmuş Almislerin burunlarından sarı renkte bir sıvı aktığından bahsedilir. Efsanede oğlanın sarı sıvıyı silerek Almisleri öldürmesi, “küçük ölüm” de denen uyku sırasında insanların sünelerinin (ruhlarının) bedenden ayrıldığı inancını çağırır. O vücuttan ayrılmadığı sürece vücut ölmeyecektir. Akan

sınının sarı olması da içten, derinden geldiğinin göstergesidir (Türker, 2011, s. 300). Nitekim, Türk inanç sisteminde daha ziyade olumsuz anlamlarıyla önplana çıkan sarı renk, yer altı ile ilişkilendirilmekte ve Alkarısı gibi yer altına ait varlıklar, hastalıklar hep bu renkle sembolize edilmektedir (Çoruhlu, 2011, s. 220). “Almıs’tan Kurtulma” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 94-97) adlı efsanede adaklık atların zayıflayıp ölmesi üzerine çağrılan kamın yer altına seyahat gerçekleştirmesi, Erlik’e kurban sunması yine bu ruhun yer altı dünyasına ait olmasından kaynaklanmaktadır. Zira, ölümün sebebi Erlik’e bağlanmakta ve bu dünyada refaha kavuşabilmek için onu yumuşatmak gerektiğine inanılmaktadır (A. İnan, 1987, s. 405; Potapov, 2012, s. 48).

Yine pek çok efsanede yer verildiği üzere Almıs’ın geceleri ortaya çıkması, Erlik’in dünyasına ait bir varlık olmasıyla alakalıdır. Nitekim Erlik’in elçilerini görevlendirmeden önce, insanları öldürüp canlarını götürebilmek için yer altından geceleri çıktığına inanılmaktadır (Anohin, 2006, s. 21). İncelediğimiz anlatımlar arasında yer alan “Rus Kız ile Almıslar” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 99-100) başlıklı efsanede, “güneş doğmadan” kızın pencereyi açması üzerine eve bu demonun girmesi; “Bokturabay ile Almıs” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 97-99) adlı efsanede, Almıslardan kaçan çocuğun “tan vakti” saklandığı yerden çıktığında onu arayan bu kötü ruhların etrafta olmaması, bu varlıkların yer altı ruhu olmasındandır. “Sarı-Tañ” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 89-93) adlı efsanede ise Almıs’ın eve girdiği vakit, kadının kapıyı açık bırakarak inek sağmaya gittiği “gün batımı” vaktidir. Bu efsanede vaktin “gün batımı” olması dikkat çekicidir, zira özellikle güneşin battığı sırada kötü ruhların “karınca gibi kaynaştıkları”na inanılmaktadır (Lvovo vd., 2013a, s. 117).

Görüldüğü gibi, Almıs Erlik tarafından yaratılmıştır ve onunla birlikte yer altında yaşamaktadır. Erlik kötü olduğu için, Almıs da kötüdür; çünkü onun hizmetindedir. Alekseyev’in (2013) de aktardığı gibi “Erlik, Almıs gibi zararlı yaratıkları yönetir, hangi insana ve hayvana nasıl zarar verilmesi gerektiği hakkında talimatlar verir” (s. 78). Dolayısıyla Almıs’ın yeryüzünde yaptığı kötülüklerin esas sebebi Erlik’tir.

Almıs Kimlere Musallat Olur?

Altay efsanelerinde Almıs’ın en çok insanlara musallat olduğu görülmektedir. Aslında Almıs’ın insanlara musallat olması, yine yaratılışa dayanmaktadır. “Yaratıcıların Farklı Yönlerine Gitmesi” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 29-32) adlı anlatıma göre, “Erlik Burkan” iki kardeşiyle birlikte yeryüzünü yaratan Tanrı konumundayken, kusurlu hayvanları yarattıktan sonra yer altını memleketi olarak seçer. Böylelikle yer altının hükümdarı olan Erlik ölenleri kendisine alır, ruhlarını almak istediği canlılara ise kara tükürükle tükürürerek kötü niyetli,

Altay'a felaket saçan "Aday Erlik" adlı kara saçlı şeytan olur. Söz konusu anlatmada, Erlik başta tam bir yaratıcı Tanrı konumundayken, kardeşleriyle yaptığı görev dağılımından sonra efsanedeki fonksiyonunun değişerek kötülüğü seçtiği ve insanları öldürerek hükümlanlığına almaya çalıştığı görülmektedir. Anohin (2006) de, insanın ve yerin yaratılışı hakkındaki anlatmalara dayanarak, Erlik'in her gece yer altından çıkıp, insanları öldürerek canlarını götürdüğünü, ancak daha sonra tüfeğin sesinden korkup bir daha yeryüzüne çıkmadığını ve o gündün beri yeni canları alıp getirmesi için elçilerini görevlendirdiğini bildirmektedir (s. 21). Dolayısıyla yaratılışı konu edinen bu anlatmadan yola çıkarak, Erlik'in tebaasından olan Almis'in, Erlik'e hizmet edebilmek için benzer bir fonksiyona sahip olduğu söylenebilir.

İncelediğimiz anlatmalarda Almis'in insanlara musallat olmasının asıl sebebi, onları yemek istemesidir. İnsan eti yiyen Almis, efsanelerde de sık sık bu özelliği ile karşımıza çıkmaktadır. Kimi zaman insanın ciğeri, yüreği, böbreği gibi iç organlarını kimi zaman da doğrudan insanın kendisini yemektir. İnsanı yemek ya da ona zarar vermekteki maksadı, Erlik'e hizmet etmek olan Almis'in, aynı zamanda yaratıcısı Erlik gibi kızıl, kanlı yemeklerle beslenmesi, akciğer kanı içmesi dikkat çekicidir (Anohin, 2006, s. 6; Doronin, 2016, s. 12).

Almis'in musallat olmak için en çok erkekleri, genellikle de avcılarını seçtiği görülmektedir. Avcı-Almis ilişkisini konu edinen efsaneler, "Almis, Avcı'yı Takip Eder" (Yadanova, 2020, s. 84-85) adlı anlatmada olduğu gibi, genellikle avcının yalnız başına avlanmaya gittiğinin belirtilmesiyle başlar: "Bir avcı, avlanmaya gitmiş. Yalnız başına taygaya avlanmaya gidip (...)". Bazen de "Almisler" (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 93-94) adlı efsanede olduğu gibi, olay örgüsü kahramanın تنها bir yerde yalnız kalacağı şekilde ilerler: "Köböklerle Tölös, ava giderler. Bir aya yakın avlanırlar (...) Köbök'ü ayağı kırık bir vaziyette yatarken bulur. Ayağı kırık birini götürmeye imkân yok." Bu efsaneler, "Almis'tan Olan Çocuk Almat'tır" (Yadanova, 2006, s. 105-107) adlı anlatmada olduğu gibi, genellikle avcının karşısına çok güzel bir kadın suretinde çıkan Almis'in çok güzel yemekler hazırlaması ve onunla birlikte olmasıyla devam eder: "(Çadıra) girdiğinde o çok güzel kadının çok güzel bir yemek hazırladığını görür." Almis'in güzel bir kadın suretine girmesi ve lezzetli yemekler hazırlamasının sebebi, genellikle avcıyı yemek istemesidir. Nitekim "Predaniya Ulaganskogo Rayona Respubliki Altay" adlı eserde de kaynak kişi bu durumu şu sözlerle ifade eder: "(Almis) Eskiden insanları yermiş. İnsanları yiyebilmek için farklı suretlere bürünürmüş (...) Bazen de bir kadın kılığına bürünürler. Erkeği baştan çıkarmaya çalışır. Sonra da onu yemeye kalkar" (Yadanova, 2020, s. 86).

Altay efsanelerinde, Almis'in her zaman insanı yeme ya da insana zarar verme gibi bir amacının olmadığı görülmektedir. Örneğin Almat boyunun ortaya

çıkışı hakkındaki “Almıslar” adlı efsanede (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 93-94) bu demon, avcının kırılan ayağını iyileştiren, ona bir oğul veren ve arkadaşının geleceğini anlayınca kaçan güzel bir kadın olarak karşımıza çıkar ve hiçbir olumsuz özelliğe sahip değildir. Bu efsanedeki olağanüstü varlık, bir Almıs’tan ziyade dağ iyesini çağrıştırmakta ve sonradan Almıs’a dönüşmüş gibi durmaktadır. Nitekim efsane, avcı ve dağ iyesinin ilişkisi üzerine kurgulanan anlatımlarla benzer motifler içermektedir (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 114-119). Benzer efsanelerin diğer Sibiryaya boylarında da mevcut olduğu bilinmektedir (Ergun, 2019, s. 361). A. İnan (1987), bu ruhun yaşadığı dönüşümü şu şekilde ifade etmektedir: “Al Ruhı tarihten önceki zamanlarda, tarihî devirlerde tasavvur olunduğu gibi, şerir bir ‘ruh’ olmamıştır. Bu ‘ruh’ eski Türk panteonunda belki hami (koruyucu) tanrılardan biri olmuştur. Bugünkü Türk inanmaları onun şerir bir ruh olduğunu gösterdiği hâlde, bazı emareler de onun bir zaman hami olduğunu bildirmektedir” (s. 263). Fuzuli Bayat (2007) ise dağ iyesi ve Alkarısı arasındaki bu benzerliklerle ilgili olarak, bu ruhların (Alkarısı-dağ iyesi Sarı Kız-Kara Umay) “mitolojik ana kompleksi”nden ortaya çıktığını ve zaman içerisinde farklı kültür dairelerine dâhil olmalarıyla çeşitli dönüşümler yaşayarak birbirlerinin işlevlerini yüklediklerini ifade etmektedir (s. 332-336).

İncelediğimiz anlatımlar arasında, Almıs’ın kadınlara ve çocuklara musallat olmasıyla ilgili az sayıda anlatıma vardır. “Almıs ile Bıtır” (Yadanova, 2020, s. 87-88) adlı efsanede demon, geç saatte eve dönen yalnız bir kadına musallat olmaktadır: “Eskiden bir kişi misafirliğe gittikten sonra, dönüyor ya, kadın (...) Dönerken, akşam olur, çok karanlık. (...) burada çok fazla Almıs’ın yaşadığını bilir.” Efsanede mekân belirtilmemiş de olsa, anlatıcının o yerin Almısların yaşadığı yerlerden olduğu bilgisini vermesi, kadının ıssız bir yerde, hatta dağ, orman ya da nehir kenarında olabileceği intibainı uyandırmaktadır. Zira dağ, orman, nehir kıyısı gibi yerler Almısların yoğun olarak bulunduğu yerler arasındadır. Almıs’ın kadınlara musallat olduğu “Almıs-Keçi” (Yadanova, 2020, s. 87) ve “Almıs’ın İnsanı Ele Geçirmesi Hakkında” (Yadanova, 2020, s. 96-97) adlı memoratlarda, keçi şeklindeki bu demonik varlık, kadınlara kendini takip ettirir. Bu takipten sonra kadınlar, aklını yitirir. “İnsanın Almıs’la Birlikte Olması Hakkında” (Yadanova, 2020, s. 93-94) adlı memoratta ise erkek Almıs’la cinsel münasebette bulunduktan sonra kadının yüzü gözü oynamaya başlar. Almıs’ın çocuklara musallat olduğu “Bokturabay ile Almıs” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 97-99) adlı anlatımda Almıs, su kenarındaki çocuğu yemek üzere kaçıtır, “Almıs ile Küçük Çocuk” (Yadanova, 2020, s. 95) adlı anlatımda ise çocuğu kaçıran kendine koca yapar. Efsanede açıkça belirtilmese de Almıs’ın esas amacının çocuğu yemek olduğunu söylemek mümkündür.

Efsanelerde Almis'in atlara musallat olması da az sayıda geçmektedir. Bu ruh, "Almis'tan Kurtulma" (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 94-97) adlı efsanede, Altay iyesine adanan atlara sürekli binerek zayıflatmak; "Almis" (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 93) adlı efsanede ise atlara tırnaklarıyla saldırmak suretiyle onları öldürür. Dolayısıyla Almis, sadece insanların canlarına değil, aynı zamanda Altay insanının hayatında pek çok açıdan önemli bir yere sahip olan atına da kastetmektedir.

Almis'tan Kurtulma Yolları

Altaylılar, kendilerine bu kadar zarar veren, kimi zaman canına kimi zamansa malına kasteden Almis'tan kurtulabilmek için çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir. İncelediğimiz efsanelerde insanların Almislerden kurtulabilmek için bazen öte dünyayla iletişim kurabilen bir aracıya ihtiyaç duydukları bazen de kendi gayretleriyle kurtuldukları görülmektedir. Ancak "Almisleri Yok Eden Taş Yağmuru" (Yadanova, 2006, s. 114) adlı efsanede, insanların bu demondan "ilahi güç", yani Tanrı'nın yardımıyla kurtulduğu görülmektedir. Efsaneye göre, insanlara zulmeden Almisler, Tanrı tarafından üzerlerine taş yağdırılması suretiyle cezalandırılmaktadırlar. Aslında burada, Almislerin Tanrı'nın koyduğu yasağı deldikleri ve kendi varlık alanlarının dışına çıktıkları görülmektedir. Zira "Yerin Yaratılışı" (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 11-19) adlı anlatmada, Tanrı Erlik'i yerin altına hapsedtikten sonra onun ve yarattığı kötü ruhların yeryüzüne çıkmasını yasaklamıştır. Dolayısıyla efsanede bahsi geçen cezalandırma, hem Almis'in insanlara verdikleri zararın hem de yasağı bilerek ihlal etmenin cezası niteliğindedir.

Almis'in yer altına ait ruhlardan olması dolayısıyla bazen bu demondan kurtulabilmek için öte dünyayla iletişim kurabilen birinin yardımına ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun sebebi sıradan insanın gücünün yetmediği bilinmezliği, kutsiyet atfettiği kişiyle aşma isteğidir. İncelediğimiz anlatmalarda Almis'tan kurtulabilmek amacıyla iki efsanede kam, bir efsanede lama, bir efsanede de kösmökçiden yardım istendiği görülmektedir. Bu araçlar arasında kamlar, gökyüzü-yeryüzü ve yer altı arasında seyahat edebilen ve insanlarla ruhlar arasında iletişim kurabilen bir nevi din adamıdır (Potapov, 2012, s. 51). "Almis'tan Kurtulma" (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 94-97) adlı efsanede, "kam" bu aracı fonksiyonundan ötürü çağrılarak üç gün geceli gündüzlü ayın yapar, yer altına ve gökyüzüne yaptığı seyahatlerde adaklık ata Almislerin musallat olduğunu öğrenir. Kam, kahverengi boğasıyla birlikte karanlık yer altına inerek Erlik'e kara boğa kurban eder ve aynı zamanda atın beline tutkal sürerek yakaladığı Almislere işkence edip, onları kovalar. "Avcı ve Almis" (Yadanova, 2006, s. 112-113) adlı efsanede ise avcı, beraber yaşadığı kadının sırtını elletmemesi üzerine şüphelenerek kama sorar, kam ayın yaparak avcının

beraber yaşadığı kadının Almıs olduğunu ve onu tüfikle vurabileceğini söyler; ancak başka bir yardımda bulunmaz. Avcı, kamın söylediği gibi onu tüfikle öldürür. Nitekim, Almıs’ın tüfek sesinden korktuğu ve onları kaçırmak için kullanılan bir yöntem olduğu bilgisi, A. İnan tarafından da aktarılır (1987, s. 260).

Kamın dışında, insanların Almıslardan kurtulmak için “kösmökçi”lerin yardımına da başvurduğu görülmektedir. Bir tür kâhin olan kösmökçiler, kötü ruhları gören, onlarla iletişim geçebilen kişilerdir (Dilek, 2021, s. 544). “Şoor’un Bulunması Hakkında Efsane”de (Yadanova, 2020, s. 90-91), avlanmaya giden avcıların kaybolması üzerine, avcılar ava kösmökçi ile birlikte giderler. Güzel sesli bir at kişnemesinin duyulmasıyla avcılar uyuyakalınca, sesin geldiği yöne doğru giden kösmökçi, at sesinin şoor adlı bir müzik aleti çalarak at gibi kişneyen bir Almıs’tan geldiğini görür. Kösmökçi, tüfikle vurduktan sonra kuru ota dönüşen Almıs’ı yakmak suretiyle ondan kurtulur.

Almıs’tan kurtulmak için öte dünyayla iletişime geçen birinin yardımına ihtiyaç duyulduğu diğer anlatıma, “İnsanın Almıs’la Birlikte Olması Hakkında”dır (Yadanova, 2020, s. 93-94). Buna göre, erkek bir Almıs ile cinsel bir münasebet yaşadıktan sonra rahatsızlanan kadını kurtarmaya hiçbir kamın gücü yetmeyince, Tuva’dan bir lama çağrılır. Efsaneyi aktaran anlatıcı, ne kösmökçinin ne de kamların alkarlarından kurtulmak için yeterli güçte olduğunu, hatta ortamda olduklarında dahi onları göremediklerini, sadece Tuvalı lamaların onlardan kurtulabildiğini ifade eder. Anlatmada, lamanın, kadını iyileştirmek için nasıl bir yöntem izlediği hakkında bilgi verilmez.

Efsanelerde insanların kendi gayretleriyle de Almıslardan kurtulabildikleri görülmektedir. Bu durum, “Almıs’ı öldürerek kurtulma” ve “Almıs’tan kaçma suretiyle kurtulma” olarak iki şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Efsanelerde Almıs’ı öldürebilmek için farklı yöntemlerin olduğu görülmektedir. Bunlardan biri, bu demonun “bakır bıçak”la ya da “bakır ok”la öldürülmesidir. “Sarı-Tañ” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 89-93) adlı efsanede, bakır, Almıs’ı yok etmek için kullanılan bir maden olarak karşımıza çıkar ve hem kahraman hem de karısı, Almısları “bakır bıçak” ya da “bakır ok”la öldürür. Bu efsanede dikkat çeken bir diğer husus, Almısların öldürüldükten sonra bakır tırnaklarının ateşte yakılmasıdır. Bunun sebebi muhtemelen, yer altına ait bu demonun, yaşam gücünü yer altına simgesi olan bakır tırnaklarından almasıdır. Bakır tırnaklı Almıs, bu yönüyle Altay-Sayan avcılık mitlerinde sıkça karşımıza çıkan, yaşam gücünü bakır tırnaklarından alan, bu yüzden de avcılar tarafından elleri kesilerek öldürülen “Jeztırnak” ile benzerlik taşımaktadır (Bayat, 2007, s. 320-321). Nitekim bazı Altay boylarında Almıs’ın, “Jes Tırnak” olarak adlandırıldığı bilgisi Yadanova (2012) tarafından aktarılmaktadır (s. 129).

“Almıs ve Kurban” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 104) adlı efsanede, Almıs, sadece kendine ait kızıl saplı küçük bıçağıyla öldürülebilir. Almıs, kendisine yapılan işkenceye dayanamayarak “Öldürecek olsan benim ayakkabımın tabanında kızıl saplı küçük bıçak var, onu çıkararak benim canımı al!” der ve oğlan Almıs’ın bıçağını alarak boğazını kesmek suretiyle onun canını alır. Almıs’ın sadece kendine ait nesneyle öldürülebilmesi motifi, Altay destanlarında da görülür (Atnur, 2010, s. 55). Er Samır Destanı’nda, Er Samır, yaptığı işkencelere rağmen Erlik Bey’in damadı Kara Bökö’yü öldüremez. İşkenceye dayanamayan Kara Bökö, “Paçamda bıçak var/ Hemen al, dedi/ Canlı vücuduma eziyet etme/ Canımı çabuk al, dedi”. Bunun üzerine Er Samır, Kara Bökö’nün bıçağıyla onu öldürür (Dilek, 2002, s. 81). Kozın Erkeş Destanı’nda ise Kozın Erkeş, düşmana “Kat kat bronz kaplı ayak tabanının ortasından/ Sarı saplı değerli bıçağını” vererek kendisini öldürmesini söyler (Dilek, 2002, s. 289-290). Almıs’la ilgili bu motifin oldukça benzer şekilde destanlarda yer almasıyla ilgili Yadanova (2012), efsanedeki Almıs’ın, destan kahramanı gibi ölümsüz olduğuna dikkat çeker ve bu motifin efsaneye, destandan geçmiş olabileceğini ifade eder (s. 156).

İnsanların Almıslardan kurtulmak için başvurduğu yollardan biri, bu demonik varlığa işkence etmektir. “Almıs’tan Kurtulma” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 94-97) isimli efsanede, işkence, alkarılarından kurtulmak için çağrılan kam tarafından yapılır: “Tef etrafında döndükçe insanın kanını içen, insan etini yiyen alkarılarına ızdırap verir. Dört kazık çakarak, sıçanın yanmayacağı ateş yakıp, alkarılarını bağlayıp kafa derisini soyarak, köpeğin kafa derisini giydirir. Vücudundan keserek önündeki ateşe atar. Yedi Almıs’ın bağrıması yerin dokuz katını titretir, 7 km öteden bile duyulur. İki başlı at kamçısı vücudunu yüzer, sırt derisi kesilip ayağına düşer, omuz derisi koluna düşer. Öfkeyle ağlar, yalvarmayan Almıs yalvarır, iki gözü değişir, vücudu kurur.” İşkenceye dayanamayan Almıslar kaçarak uzaklaşır. “Almıs ile Bıltır” (Yadanova, 2020, s. 87-88) adlı efsanede, ıssız bir yerde tek başına kalan kadın, Almıs’ın yüzüne kızgın kaburga kemiği ile vurarak canını acıtmak suretiyle bu demonu kaçıtır. Efsanenin “Bıltır” (Yadanova, 2020, s. 89) adlı bir diğer varyantında ise avcı, sopayla döve döve Almıs’ı kaçıtır. “Dokuz Rus ile Almıs” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 100-101) adlı efsanede, Almıs’ın evinde mahsur kalan sekiz Rus, demir uçlu kepçenin içinde kurşunu eriterek bu varlığın tek gözüne akıtırlar ve gözünün acısıyla Almıs’ın kendini evin dışına atmasıyla kaçarak uzaklaşırlar. Bu efsanede, sekiz Rus’un Almıs’ın tek gözüne kurşun eriterek akıtmak yöntemiyle esaretlerinden kurtulması, Tepegöz’ün tek etli yeri olan gözünden vurulmak suretiyle alt edilebilmesi ile büyük benzerlik taşır.

İncelediğimiz anlatımlarda, Almısları “sarı tegenek” olarak adlandırılan sarı dikenli bir bitki ile döverek kaçırma motifi de görülmektedir. “Almıs” (Yamaeva

& Şincin, 1994, s. 93) adlı efsanede, atlara binen bu kötü ruhları, sarı tegenek ile döverek yer altına gönderirler. “Almıs’ın İnsanı Ele Geçirmesi Hakkında” (Yadanova, 2020, s. 96-97) adlı memoratta, Almıs’ın içine girdiği kadını kurtarmak için üç gün boyunca sarı tegenekle döverler. “Almıs ile Almat Boyundan Biri” (Yadanova, 2020, s. 98-99) adlı efsanede ise Almıs’ın kaçması için sarı tegeneği göstermek yeterlidir. Altaylılara göre, Almıslar, “sarı tegenek”ten korkarlar. Hatta Yadanova (2012), bugün hâlâ Almıs’tan kendilerini korumak isteyenlerin evlerinin kapısının yanına sarı tegenek astığını bildirir (s. 162). A. İnan da (1987), Altaylıların inanışına göre kötü ruhlar gibi Erlik’in de dikenli çalılardan korktuğu bilgisini aktarmaktadır (s. 406, 429).

Ele alınan efsanelerde, kahramanların Almıslardan akıl yoluyla kurtuldukları da görülür. “Oğlan ile Almıslar” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 102) adlı efsanede, donmuş Almısların burnundan sarı bir sıvı aktığını ve sıvının silindiği takdirde bu demonların uyanmadığını fark eden oğlan, her kış pek çok Almıs’ın burnunu silerek onları yok eder. Bu tasavvur, hastalıkların veya ölümlerin sebebinin “can”ın ele geçirilmesine bağlanmasından kaynaklanır (Eliade, 2006, s. 246; Atnur, 2010, s. 54). “Balıkçılar ile Almıslar” adlı efsanede ise balık avlayan iki kardeş, Almısları istedikleri yere götürmek üzere bindirdikleri kayıklarını devirmek suretiyle onlardan kurtulurlar (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 101-102).

Bazı efsanelerde, kahramanların Almıs’la mücadeleye girmeden kaçtığı görülmektedir. Bunun sebebi, Almıs’ın korkunçluğu karşısında insanın dehşete kapılması ve bu demonik varlığı yenemeyeceğini düşünmesidir. Nitekim M. Eliade (2009) de tuhaf ve olağanüstü olanın, insanda kaygı ve uzaklaşma duygusunu ortaya çıkardığı söylemektedir. Bu durum en net şekilde “Bahadır Oğlan ile Yaşlı Almıs” (Yamaeva & Şincin, 1994, s.102-103) başlıklı anlatmada verilmektedir: “(...) Bir kadın yatıyormuş. Bir kulağını dürüp dürüp, yastık gibi yapmış, diğer kulağını açıp açıp üstünü örtmüş. Görse insana benzemeyen bir kadınmış. Bahadır geldiğinde, kadın kalkmış. (...) bir eski kabanı alarak, silkeledi. O kazana doğru bit denilen şey dökülürdü. Dökülürken bu çok korktu. Güreşeyim dese gücü yetmez, dövüşeyim dese gücü yetmez. Yaşlı kadının heybeti korkunçmuş. (...) Bahadır oğlan cevap vermiş: ‘Bekle, yedi gün bekle. Halkımı toplamam için. Senin evine yurduna gelip savaşıyoruz’ diye bağırılmış.” Bunun üzerine oğlan halkını toplar ve savaşa gider gibi Almıs’la mücadeleye giderler, ancak Almıs’ın olmadığını görürler. Avcı-Almıs ilişkisini konu edinen efsanelerde de avcılar, eşlerinin Almıs olduğunu anlayınca ilk fırsatta kaçarlar: “Almat Boyunun Almıs’tan Geldiği Söylenir” adlı efsanede (Yadanova, 2006, s. 110), “Avcı, iyileşince görmüş ki gece Almıs olur, gündüz kadın olur. Sonra o kişi, avlanmaya gider. Sonra o kişinin (avcının) oğlu oldu (Almıs’tan), oğlunu alıp kaçtı”; “Bir Avcının Almıs ile Birlikte Yaşamaları” (Yadanova, 2006, s. 111) adlı

efsanede “(Avcı, kadını) gözetlediğinde, (kadının) dizinin ölü derisini kazıyarak (çay) kaynattığını görür. Bunun üzerine uzaklaşıp, kaçar”; “Bokturabay ile Almis” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 97-99) adlı efsanede Bokturabay, uyuyor taklidi yaparak bu demonlardan kaçır.

Ele alınan efsanelerde Almis’in kendiliğinden insanlardan kaçtığı da görülmektedir. “Almislar” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 93-94) adlı efsanede, avcı ile birlikte yaşayan Almis, avcının arkadaşlarının geleceğini sezmesi üzerine ondan olan çocuğunu bırakarak kaçır. “Almis’tan Olan Çocuk Almat’tır” (Yadanova, 2006, s. 105-107) adlı efsanede Almis, avcı ile birlikte yaşamaktadır. Avcı, kadından şüphelenerek onu gözetlediğinde onun Almis olduğunu anlar ve onunla birlikte yaşamaya devam edemeyeceğini söyler. Bunun üzerine Almis “Çocuğunu al, ben de memleketime gideceğim. Sen anana babana git, ben de kendi anama babama giderim.” der. Her iki efsanede de Almis’in insanlara hiç zarar vermemesi ve avcı ile ilişki yaşadıkten sonra kendiliğinden gitmesi, bu demonik varlığın dağ iyesinden dönüşmüş olabileceğini akla getirmektedir.

Almis’in Olağanüstülükleri

İncelediğimiz anlatmalarda, antropomorfik bir varlık olarak tasavvur edilen Almis’in, birbirinden farklı pek çok olağanüstü fiziksel özelliğe sahip olduğu görülmektedir: “koltuğunun altı delik, tepesi oyuk” (Sarı Tan), “tek bacaklı, tek gözlü” (Dokuz Rus ile Almis), “sırtı tüylü” (Avcı ve Almis), “kulakları yastık yorgan yapacak kadar uzun” (Bahadır Oğlan ile Yaşlı Almis). Söz konusu anormallikler, demonik bir varlık olarak Almis tasavvurunu güçlendirmek, onun olağanüstülüğünü ve korkunçluğunu vurgulamak, insanların zihninde olumsuz bir imaj yaratabilmek içindir.

Almis tasavvurları arasında en çok karşılaşılan “bakır tırnaklı” olmasıdır. Efsanelerde bu tasavvurun sıkça kullanılması, “bakır”ın yer altına dair bir simge olmasındandır. Nitekim “Yeryüzünün Yaratılışı” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 25-29) adlı anlatmada Erlik, Tanrılardan “bakır değneğin değdiği kadar yer” ister ve “bakır değneğini yerin altına doğru sokup tekrar hızlıca çektiğinde yetmiş yedi türlü kötü hastalık o delikten çıkıp yeryüzüne yayılır”. Dolayısıyla efsanelerde Almis’in bakır tırnaklı olarak tasavvur edilmesiyle, bu demonik varlığın yer altı ile ilişkisi güçlendirilmeye çalışılmaktadır. Almis’in bakır tırnakları kimi zaman insanlara, atlara bir saldırı aracı olarak ortaya çıkarken kimi zaman da bu mitik varlığın tanınması için ayırt edici bir özellik niteliğindedir. “Bahadır Oğlan ile Yaşlı Almis” (Yamaeva & Şincin, 1994, s.102-103) adlı efsanede bahadır, kadının iki bileğini tuttuğunda bakır tırnaklı olduğunu görür. “Almis” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 93) adlı efsaneye göre ise bu demon, elini yumruk yapıp, cebine sokarak dolaşır. İnsanla konuşurken dişlerini göstermez, gülmez. Sebebi ise tırnaklarının

ve dişlerinin bakır olmasındandır. Görüldüğü gibi Almıs, bakır tırnaklı olmasının yanı sıra bakır dişli olarak da karşımıza çıkabilmektedir.

Almıs’ın dikkat çeken bir diğer özelliği, olağanüstü büyüklükte olmasıdır. Bu fiziksel özellik ile sadece heybetine değil, gücüne de vurgu yapılmak istenmekte, böylelikle bu demonik varlığın olağanüstülüğü pekiştirilerek, daha da korkunç bir hâle getirilmektedir. “Bokturabay ile Almıs” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 97-99) adlı efsanede, Almıs’ın, insandan kuvvetli olduğu, nasıl biri olursa olsun onu yakalayıp götürebilecek güçte olduğu ifade edilmektedir. Hatta, sadece sıradan insanların değil, bahadır gibi kuvvetli insanların bile heybeti ve gücünden korktuğu için yenemeyeceğini düşünerek mücadele bile etmeden kaçtığı bir varlıktır. “Bahadır Oğlan ile Yaşlı Almıs” (Yamaeva & Şincin, 1994, s.102-103) adlı efsanede, bahadır kuvvetindeki oğlan, yaşlı bir Almıs’la dahi mücadele etmeyi göze alamamaktadır: “Altay halkında bahadır gibi biri varmış. Güreşeyim dese gücü yetmez, dövüşeyim dese gücü yetmez. Yaşlı kadının heybeti korkunçmuş. (...) ‘Bekle, yedi gün bekle. Halkımı toplamam için. Senin evine yurduna gelip savaşıyoruz’ diye bağırır. (...) Atacak oklarını hazırladılar, yaylarını hazırladılar. Yedi gün sonra toplanıp hazırlanıp gittiler”.

Almıs’ın sahip olduğu olağanüstülükler sadece fiziksel görünümüyle sınırlı değildir. “Bokturabay ile Almıs” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 97-99) adlı efsanede “uyurlarken burunlarından kara yılan, kertenkele gibi bir şey girip çıktığı”ndan bahsedilirken, “Avcı ve Almıs” (Yadanova, 2006, s. 112-113) başlıklı efsanede “Almıs’ın öldürüldüğünde ortalığa pis bir koku yayıldığı”ndan, “Oğlan ile Almıslar” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 102) adlı efsanede ise “donmuş almısların burunlarından sarı renkte bir sıvı aktığı”ndan bahsedilir. Tüm bu tasavvurlarla, bir taraftan Almıs’ın olağanüstülüğü ve korkunçluğu vurgulanmaya çalışılırken, diğer taraftan yer altı ile ilişkisi kuvvetlendirilmektedir.

Efsanelerde dikkat çeken olağanüstülüklerden bir diğeri Almıs’ın yemek hazırlamasıdır. Almıs kimi zaman bir kabandan silkelediği bitlerle yemek pişirirken, kimi zaman da kendi vücudundan keserek ya da memelerinden süt sağarak sofraya kurmaktadır. Ancak kahraman bu durumdan habersiz, karşılaştığı sofranın güzelliği karşısında şaşkındır. “Bir Avcının Almıs ile Birlikte Yaşamaları” (Yadanova, 2006, s. 111) adlı efsanede, bu sofraya avcının güzel eşi tarafından hazırlanır: “Sonra avcı, kadınla birlikte olur. Onlar yaşarlarken, çay vs. alacak bir yer yok. O avcı avlanıp gelse, o kadın çok lezzetli çay hazırlamaktadır. Onu nereden aldığına şaşırıp, bir gün o kadını gözetler.”. “Almıs, Avcı’yı Takip Eder” (Yadanova, 2020, s. 84-85) adlı efsanede ise avcı, kamp yerinde hazır bir şekilde bulunduğu sofrayı kuramamaktadır: “Avcı, taygaya tek başına avlanmaya gidip, akşam kamp yerine geldiğinde, kamp yerinde birinin yenice çay hazırladığını görür, kaymaklı sütlü çay. Onun dışında atın bağırsaklarını

pişirmiştir. Bu kişi bunları yiyip, karnını doyurup ‘Şimdi bu kişi nereye gitti? Kaymağı nereden aldı? Sütü nereden aldı?’ (...) ‘Dur hele, bunu bi gözetleyeyim’” Örneklerde de görüldüğü gibi, bu motifin yer aldığı efsanelerde anlatıcı, genellikle olayın geçtiği mekânda yiyecek alacak bir yer olmadığını belirterek öyle bir sofraya hazırlamanın olağan dışılığını vurgular ve böylelikle kahramanın şüphe duymasına zemin hazırlar. Durumdan şüphelenen kahraman, gizlice olan biteni gözetlemesi neticesinde bu sofranın Almis tarafından nasıl hazırlandığını öğrenir. “Bir Avcının Almis ile Birlikte Yaşamaları” (Yadanova, 2006, s. 111) adlı efsanede, avcı, kadının dizinin ölü derisini kazıyarak çay kaynattığını görür ve eşinin Almis olduğunu anlar. “Almis, Avcı’yı Takip Eder” (Yadanova, 2020, s. 84-85) adlı efsanede ise bu motife daha ayrıntılı bir biçimde yer verilir: “Ağaçların arasından korkunç büyüklükte sarı bir kadın çıktı dedi, çok uzun saçlı. Aceleyle gidip, su getirdi, dedi. Tencereye kendi karnını yarıp, (bağırsaklarını) temizleyip, tencereye koyup, pişirip, çıkarıp koyup, yine gidip, su getirip, gelip, hazırlayıp, topuğunun ölü derilerini kazıyıp, çay yapıp, sonra memesinden süt sağıp, diğer memesinden kaymak alıp, koyup, çok lezzetli çay hazırlayıp (...)” Verilen örneklerde de görüldüğü gibi, Almis sadece olağanüstülüklerle donatılmamış, aynı zamanda insanda tiksinti uyandıracak şekilde tasavvur edilmiştir. İnsanda tiksinti uyandıran bu tasavvurun yanı sıra kimi zaman hazırlanan sofralarda insan etinin bulunması da insanı dehşete düşürmektedir. Özellikle de “Sarı-Tañ” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 89-93) adlı efsanede Almis eşi tarafından çok güzel sofralarla ağırlanan avcı, sonradan eşinin çocuklarını öldürdüğünü fark etmektedir: “(Sarı Tan, avdan) döndüğünde en küçük oğlu Tört Ooy yoktur, eşine sorduğunda bulamadıklarını söyler. (...) Almis, tırnaklarıyla ikinci çocuğunu öldürür, etini doğrar ve etiyle yemek hazırlar”. Efsanede açıkça belirtilmese de Almis, avcıdan olan çocuğunu öldürdükten sonra etiyle hazırladığı yemeği eşine yedirmiştir.

Almis’in sofrası, her ne kadar insanda tiksinti uyandıracak, insanı dehşete düşürecek şekilde tasavvur edilmiş olsa da, özellikle avcı ve Almis ile ilgili efsanelerde yer alan bu demonun yemek hazırlaması motifinde “sofranın bereketi” dikkat çekmektedir. Örneğin “Sarı-Tañ” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 89-93) adlı efsanede avcılarının dağda giderlerken gördükleri evdeki bolluk, sofradaki bereket şu şekilde yer alır: “Az mı giderler çok mu giderler bilinmez, ağaçtan yapılmış bir ev çıkar karşılına. Evin içine girse, samurun en pahalısından, artığından, ayının derisinden yapılmış yatak, döşek, kürk ayakkabı, türlü türlü yiyecekler anlatılamayacak kadar çoktur. Yukarı oturup ağaçtan yapılmış tabağa yemek koyar. Sarı Tan, karnını doyurunca uykusu gelir. Uyandığında etrafta mis gibi kokular ve çok güzel yemekler vardır.” Bu yönüyle Türkiye Türkleri arasında da görülen Alkarısı’nın yakasına demir bir iğne takmak

suretiyle yakalayıp hizmetçi olarak kullanılması ve sofrasının bereketi, yiyecekleri yoktan var etmesi arasındaki benzerlik dikkat çekicidir. Ancak her iki Türk boyunun efsaneleri arasındaki fark, Altay efsanelerinde bu bolluğun, bereketin aslında gerçek olmaması ve esasen yemeklerin Almıs’ın etinden, derisinden, sütünden yapılmasıdır. Ancak yine de bu kötü demonun bereketle ilişkilendirilmesi, onun hami bir ruh olduğu tarih öncesi dönemlerin kalıntıları olsa gerektir. Bu hususta A. İnan (1987), “Al” kelimesinin ateş kültüyle alakasına dikkat çeker ve bu ruhun en eski devirlerde hami ruh, ateş ve ocak ilahesi olduğunu söyler (s. 263). Efsanelerde Almıs’ın bereketle ilişkisinin kurulabileceği bir başka husus, memelerinin sütle dolu olması ve sofraya hazırlarken sütünü sağmasıdır. Nitekim “süt”ün üst dünyaya ait bir simge olduğunu belirten Lvovo (2013a), Kırgızların bereketli hasat dönemlerinde “Ana Umay’ın göğsünden süt akıyor” dediğini aktarır. (s. 145, 151). Dolayısıyla efsanelerde yer alan bu motifler, Almıs’ın bereketle ilişkisinin bu dönüşümden kaynaklandığını düşündürmektedir. Özellikle de “Almıs ve Kurban” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 104) adlı efsanede, Almıs’a işkence eden avcılara kargısı bu dönüşümün ispatı niteliğindedir: “Beni öldürürsen ölünce kahverengi körmösün olurum! Saygı gösterirsen, aş ve hayvan verirsen yardım ederim. Beni ağırlamazsan, saygı göstermezsen bolluğuna bereketine, çoluk çocuğuna kötülük ederim!”

Almıs’ın olağanüstülükleri arasında yer alan en dikkat çekici motiflerden biri de “şekil değiştirme”dir. Pek çok farklı şekle girebilen Almıs, insan (kadın ya da erkek), keçi, köpek yavrusu ya da cansız nesnelere dönüşebilir. Ancak efsanelerde en çok karşımıza, “Sarı-Tañ” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 89-93) örneğinde de olduğu gibi, güzel bir kız suretinde çıkmaktadır: “(Avcının) gücü bitip de açlıktan bitkin düşünce gözlerinin ferisi söner, ölü gibi yatıp kalır. Çok mu yatar az mı yatar bilinmez. Kendine gelince bir de bakar ki önünde çizilmiş gibi kara kaşlı, şakayık çiçeği gibi al yanaklı, ince ve güzel sesli, bekâr, güzel bir Altaylı kız vardır”. Almıs’ın, özellikle avcı efsanelerinde karşımıza güzel bir kız suretinde çıkmasının sebebi, avcılarını ya da erkekleri baştan çıkararak onları yemek istemesidir. Nitekim K.V. Yadanova’nın “Predaniya Ulaganskogo Rayona Respubliki Altay” (2020) adlı eserinde “Almıs Hakkında” başlığı altında kaynak kişiden aktardığı bilgi de bu yöndedir: “Bazen de bir kadın kılığına bürünürler. Erkeği baştan çıkarmaya çalışır. Sonra da onu yemeye kalkar” (s. 86). Bu demon, kadın suretine girerek erkeklerle ilişki yaşadığı gibi, erkek kılığına bürünerek kadınlarla da cinsel münasebette bulunabilir. “İnsanın Almıs’la Birlikte Olması Hakkında” (Yadanova, 2020, s. 93-94) adlı memoratta, anlatıcının aktardığına göre, kadının yüzünün gözünün istemsiz bir şekilde hareket etmeye başlamasının nedeni, yakın zamanda erkek Almıs ile birlikte olmasıdır. Almıslar, bazen de iyi görünüşlü erkekler, kadınlar şeklinde görünür ve sanki bir aileymiş

gibi kız istemeye giderler. Bu şekil değiştirmenin amacı, dikkat çekmeden kıyı kaçırmak ve yemektir. “Rus Kız ile Almislar” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 99-100) başlıklı efsanede bu motif şu şekilde yer almaktadır: “Bir süre geçtikten sonra kıyı dünürçüler gelir. Oğlan, çok yakışıklıdır. Çok güzel insanlardır, şekil değiştirip gelmişlerdir: ‘Evet, benim oğlum bu. Kıızını oğluma verin.’ derler. Oğlan yakışıklı olduğu için kıız varmaya gönüllüdür. Anası, babası da rıza gösterir. Kıızını onlara verip gönderirler”.

Çalışmaya konu olan anlatmalarda Almis, genel olarak Türk boylarının Alkarısı efsanelerinde olduğu gibi, en çok keçi suretine girmektedir. Bunun sebebi, muhtemelen keçinin de tıpkı Almis gibi Erlik tarafından yaratılan bir varlık olmasıyla alakalıdır. “Sarı-Tañ” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 89-93) adlı efsanede, güzel bir kadın kılığındaki Almis, kimliğinin ifşa olmasıyla birlikte “kara keçi” donuna girerek avcıya saldırır: “Gün boyunca giden Sarı Tan, akşam olduğunda ateş yakıp, bir kütüğe kürkünü çevirerek koyar. İki oğlunu kütüğe çıkarır, bakır okunu hazırlar, oturduğunda kara keçinin koşturarak geldiğini görür. Şekil değiştirmiş olan Almis, kürk giydirilmiş kütüğe tırnaklarıyla saldırır.” “Almis’in İnsanı Ele Geçirmesi Hakkında” (Yadanova, 2020, s. 96-97) adlı memoratta ise Almis, “sarı keçi” suretine girerek kendini takip ettirir: “Yaşlı kadın durup, keçiye gitse, sarı oğlak kendini takip ettirdi. Sarı keçi yine uzaklaşsa o kişi onun peşinden gider. Gittikçe uzaklaştılar. Uzaklaştıklarında o kişiyi kendine çekip Almis yapar.” Bu demon, yine benzer şekilde “Almis-Keçi” (Yadanova, 2020, s. 87) ve “Keçi-Körmös” (Yadanova, 2020, s. 99-100) adlı anlatmalarda keçi kılığında karşımıza çıkmaktadır. İncelediğimiz bu memoralarda Almis, keçi suretine girerek insanları bir şekilde kendine çekmekte ve oldukları yerden uzaklaştırmaya, yolunu kaybettirmeye çalışmaktadır. Neticede ise keçinin peşinden gidenler ya aklını yitirmekte ya da kısa zamanda hayatını kaybetmektedirler. Bu da aslında A. İnan’ın (1987) “Bugünkü Türk inanmalarında yaşayan Al, şerir bir ruh olarak tasavvur olunur; yol şaşırtıcı, yalancı ve hilekâr sayılır.” şeklindeki ifadesiyle örtüşmektedir (s. 265).

İncelediğimiz efsanelerde, Almis’in sarı bir eniğe dönüştüğü de görülmektedir. “Avcı ve Almis” (Yadanova, 2006, s. 112-113) adlı efsanede, eşinin Almis olduğunu fark eden avcı, eşini gizlice gözetlediğinde eşinin bu dönüşümüne şahit olur: “(...) görür ki o kadın çuvaldan bir şeyleri alıp tümseğe koymakta. Bu eski ayakkabının parçaları değil mi? Eşyalar düşünce kadının silkinip sarı enik olduğunu görür. Sarı eniğe dönüşüp o eşyaları yer. Avcı bütün bunları görür. Onları yedikten sonra tekrar silkinince insana dönüşür”.

Almis’in cansız nesnelere dönüştüğü de görülmektedir. “Şoor’un Bulunması Hakkında Efsane”de (Yadanova, 2020, s. 90-91), ilk olarak “şoor” adlı müzik aleti çalan, çok güzel bir at gibi kişneyen, bakır tırnaklı güzel bir kadın suretinde iken

kösmökçinin onu vurmasıyla yere düşen Almıs, önce altın dolu ak bir tuluma, ardından kuru bir ağaç dalına, en son da kuru ota dönüşür. Almıs'ın bu dönüşümünün sebebi, muhtemelen kendini vuran kişiyi aldatmaktır. Nitekim demonun keçeğe dönüşümüyle ilgili Doronin'in derleme yaptığı kaynak kişi, insanın Almıs'ı öldürmek istediği sırada, bu kötü ruh keçeğe dönüşürse ona hiçbir şey yapılamayacağı bilgisini vermiştir (Doronin, s 16). Ancak bu efsanede, bu demonu yok etmek isteyen kişinin kösmökçi olması dolayısıyla Almıs'ın bu niyeti sonuçsuz kalmış ve kösmökçi, kuru otu ateşe vererek ondan tamamen kurtulmuştur.

Antropomorfik Bir Varlık Olarak Almıs

Almıs, Türk boylarında yer alan Alkarısı gibi, antropomorfik bir varlık olarak tasavvur edilmektedir. Almıs, genel olarak dişi bir varlık olarak tasavvur edilse de erkek Almısların da olduğu incelenen anlatılarda görülmüştür. “Sarı-Tañ” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 89-93) adlı efsanede, Unçukpas adlı kadın, Almıs'ın çocuğunu kaçırmaması üzerine “bakır bıçağı dişi Almıs'ın yüreğine saplar, Almıs yere yığılır. Erkek Almıs'ın (karşı koymasına) fırsat vermeden ciğerini, yüreğini sonuna kadar bıçaklar”. Almıs'ın daha ziyade kadın olarak tasavvur edilmesi, erkek Almıs'a nadiren rastlanması, bu ruhun tarihi devirlerde “mitolojik ana kompleksinden” (Bayat, 2007, s. 332-336) çıkarak zaman içerisinde geçirdiği dönüşümler neticesinde erkek olarak da tasavvur edilmeye başlandığının göstergesi niteliğindedir.

Almıslar, “Bahadır Oğlan ile Yaşlı Almıs” (Yamaeva & Şincin, 1994, s.102-103) adlı efsanede olduğu gibi yaşlı bir kadın olarak karşımıza çıkabilirken, “Çoban ile Çocuk Almıslar” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 105) adlı efsanedeki gibi çocuk olarak da tasavvur edilebilmektedir: “Çoban, taşın üstündeki çok sayıdaki çocuk ayakkabılarını alır. Ah, bir de arkaya baksa, korkunç çocuklar (...)”. Hatta Yadanova (2006) derleme yaptığı kaynak kişinin, “Almıs kimdir?” sorusuna “Çıplak, küçük, küçük çocuklara benzeyen bir yaratık” şeklinde yanıt verdiğini aktarmaktadır (s. 18).

“Oğlan ile Almıslar” (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 102) adlı efsanede, oğlanın “Almıs'ın kızıyla” tanışmasından yola çıkarak Almısların da insanlar gibi soylarını devam ettirdiği, aile sahibi olduğu yönündeki bir tasavvura ulaşmak mümkündür. “Almıs'tan Olan Çocuk Almat'tır” (Yadanova, 2006, s. 105-107) adlı efsanede ise Almıs'ın, birlikte yaşadığı avcıya “(...) Çocuğunu al, ben de memleketime gideceğim. Sen anana babana git, ben de kendi anama babama giderim.” demesi hem Almıs'ın bir ailesinin olduğunu hem de Almıslara ait yerleşim yerlerinin olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Almıs'ın insanla olan cinsî münasebetinden soyun devam etmesine, "Sarı-Tañ", "Almıs", "Almıslar", "Almıs'tan Olan Çocuk Almat'tır", "Almat Boyunun Almıs'tan Geldiği Söylenir" efsanelerinde rastlanmaktadır. Altay inanç sisteminde bazı boyların kökeninin Almıs gibi kötü ruhlara bağlanması, muhtemelen, geleneksel düşünce içerisinde insanın "sınırsız üreme potansiyeline sahip" doğa ile akrabalık ilişkisi kurmak suretiyle doğayı anlamlandırmaya çabalamasındandır (Lvovo vd., 2013a, s. 35, 37).

Ele aldığımız efsanelerde bu antropomorfik varlıkların, insanlar gibi konuştukları, şarkı söyledikleri, yemek pişirip yedikleri, uydukları, evlerde, hatta kendilerine ait yerleşim yerlerinde topluluk hâlinde yaşadıkları, maddi kültür unsurlarına (bıçak, ayakkabı, soba, kazan vb.) sahip oldukları görülmektedir. "Sarı-Tañ" (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 89-93) ve "Dokuz Rus ile Almıs" (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 100-101) adlı efsanelerde bu antropomorfik tasavvurlara şu şekilde yer verilir: "Çatısı ottan olan bir evin kapısının sonuna kadar açık olduğunu görür. Gizlice içeriye girdiğinde görür ki çocuğunun ciğerini, yüreğini dişleyen dişi Almıs saçlarını taramakta, diğer heybetli Almıs ise uyumaktadır" (Sarı-Tañ); "Almıs kapıdan çıkıp, odun taşır, evde sobayı yakar (...) Soba tamamen yanınca kapıyı kilitler, açılmamacasına.(...) O kişi piştikten sonra masaya koyup, yer. (...) Almıs, horlayarak uyuyunca sekiz kişi kalkıp evin içinde dolanarak bir şeyler ararlar, bir kurşun ile demir uçlu bir kepçe bulurlar. Sobada demir kepçeyi eriterek tek gözüne akıtırlar. Kara toprakta tepinir, dövünür, kapıyı kırarcasına tekmeler. Sekiz kişi çıkarak sallarına binerler. O Almıs'ın haykırışına, gürültüsüne çıkan bütün evlerdeki insanlar tek bacaklı, tek gözlüdürler." (Dokuz Rus ile Almıs). Efsanelerde Almısların da tıpkı insanlar gibi yaralandığı, canlarının acıdığı, hatta "Rus Kız ile Almıslar" (Yamaeva & Şincin, 1994, s. 99-100) efsanesinde olduğu gibi, iyileşmek için tedavi uyguladıkları görülmektedir: "Rus kız, daha önce kolunu kestiği Almısların tuzlu suda kollarını tedavi ettiklerini görür."

İnsanlar gibi yaşayan, acı, öfke, intikam hissi gibi insanî duyguları olan, Almıslar için "ölüm" de vardır. Aslına bakılacak olursa, kötü ruhlar için "ölüm"ün olması yaratılışa kadar dayanmaktadır. "Yerin Yaratılışı" (Yamaeva & Şincin, 1994, s 11-19) adlı anlatmaya göre, Erlik, göğü, Tanrı'nın rızası ile yaptıktan sonra Erlik'in şeytanlarının onun göğünde çok fazla çoğalmasından rahatsızlık duyan Mandi Şire, Tanrı'nın verdiği mızrağı alıp göğü çıkar ve Erlik'in göğünü mızrakla parçalaması neticesinde bütün şeytanları ölür. Erlik'in Almıs'ı yaratması ise daha sonra tekrar kendi gökyüzünü yapmaya kalkışan Erlik'in Tanrı tarafından yer altına sürülmesinden sonradır. Dolayısıyla antropomorfik bir varlık olarak tasavvur edilen Almıs'ın, insan gibi doğduğuna, yaşadığına ve ölümlü olduğuna inanılmaktadır.

Sonuç

Altay efsanelerinden yola çıkarak Almıs'la ilgili tasavvurlara ulaşmaya çalıştığımız makalede Almıs'la ilgili tek bir tasavvurun olmadığı görülmektedir. Antropomorfik bir varlık olarak tasavvur edilen bu demon, anlatmalarda çok farklı görünüşlerde karşımıza çıkmaktadır: "koltuğunun altı delik, tepesi oyuk", "tek bacaklı, tek gözlü", "sırtı tüylü", "kulakları yastık yorgan yapacak kadar uzun", "heybeti korkunç" vb. Bu demonla ilgili tasavvurların ortak noktası ise insanı korkutması ve onda tiksinti uyandırmasıdır. Almıs'ın sahip olduğu bu menfi özelliklerin asıl sebebi, onun Erlik tarafından yaratılan, kötü bir ruh olmasındandır. Erlik'in hizmetkârı, elçisi konumunda olan Almıslar, Erlik'e hizmet edebilmek için başta dağ, orman, nehir kenarı, dik vadiler, yarıklar gibi ıssız yerler olmak üzere yeryüzünün her tarafına yayılırlar ve özellikle yalnız kişilere musallat olurlar. Bu demonik varlıklar, geceleri, özellikle de güneşin battığı vakit ortaya çıkarak güneş doğana kadar eylemlerine devam ederler. Almısların insanlara musallat olmasının sebebi onları yemek istemesidir. Erlik gibi, insan yiyici olan Almıs, insanları öldürüp canlarını Erlik'in yer altı dünyasına götürecektir. Almıs, daha ziyade erkeklere, özellikle de avcılara musallat olmakta, kadınlara, çocuklara ve atlara zarar verdiği de görülmektedir. Dolayısıyla insanlar, hem canlarına hem de mallarına kasteden bu varlıklarla baş edebilmek için kimi zaman kam, lama ya da kösmökçi gibi öte dünyayla iletişim kurabilen kişilerden yardım alırlar, kimi zaman kendi geliştirdikleri yöntemlerle onu öldürürler, kimi zamansa olağanüstülüğü karşısında dehşete kapılarak kaçmayı yeğlerler. Almıs, her ne kadar Altay efsanelerinde insanları yiyen ya da onlara zarar veren, insanda tiksinti ya da ürküntü oluşturan kötü bir dişi ruh olarak karşımıza çıksa da bazı efsanelerde sofrayı türlü yiyeceklerle donatması, memelerinin sütle dolu olması ve avcı-Almıs ilişkisini konu edinen bir anlatmada hiçbir menfi özellik sergilememesi, Almıs'ın tarih öncesinde koruyucu bir ilâhe olduğunun kanıtı gibidir.

Altaylıların doğayı canlı bir varlık olarak algılaması ve doğadaki her unsurun bir koruyucu ruhunun olduğunu düşünmesi neticesinde, doğaüstü varlıklarla ilgili sözlü gelenekte pek çok efsane meydana gelmiştir. Bunlar arasında özellikle Almıs'la ilgili anlatmaların oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Almıs'ın insanlara zarar verme potansiyeli, geçmişten günümüze bu demonla ilgili inançların canlı kalmasına sebep olmuştur. Altaylıların tarih boyunca etkisi altında kaldıkları kültürlere, inanç sistemlerine ait unsurları, kendi inanç sistemleri içerisinde alarak yerelleştirdiğini de göz önüne alırsak köken olarak arkaik döneme kadar dayanan Almıs'la ilgili tek bir tasavvurun olmaması, çok farklı görünümde karşımıza çıkması şaşırtıcı değildir.

Çıkar Çatışması: Yazar tarafından çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Destek ve Teşekkür: Yazar tarafından destek ve teşekkür beyan edilmemiştir.

KAYNAKÇA

- 📖 Alekseyev, N. A. (2013). Türk Dilli Sibiryâ Halklarının Şamanizmi. Metin Ergun (Çev.). Konya: Kömen.
- 📖 Anohin, A. V. (2006). Altay Şamanlığına Ait Materyaller. Zekeriya Karadavut-Jannet Meyermanova (Çev.). Konya: Kömen.
- 📖 Atnur, G. (2010). Sibiryâ'daki Bazı Türk Boylarının Destanlarında Halk Hekimliği Uygulamaları. Bilig, 55, 51-70.
- 📖 Bayat, F. (2007). Türk Mitolojik Sistemi (Kutsal Dışı- Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler- İyeler ve Demonoloji): Cilt II. Ankara: Ötüken.
- 📖 Çoruhlu, Y. (2011). Türk Mitolojisinin Ana Hatları. İstanbul: Kabalcı.
- 📖 Direnkova, N. P. (2000). Tyurki Sayano-Altaya. Stat'i i etnografiçeskie materialı. Sankt-Peterburg: Nauka.
- 📖 Dilek, İ. (2002). Altay Destanları I. Ankara: TDK.
- 📖 -----. (2021). Türk Mitoloji Sözlüğü. Ankara: TDK.
- 📖 Doronin, D. Y. (2016). Mejdu kozlom i lyudoedom: mifologiçeskie rasskazı ob almısax na altae. Jivaya Starina, 1 (89), 12-17.
- 📖 Eliade, M. (2006). Şamanizm. İsmet Birkan (Çev.). İstanbul: İmge.
- 📖 -----. (2009). Dinler Tarihine Giriş. Lale Arslan (Çev.). İstanbul: Kabalcı.
- 📖 Ergun, P. (2019). Sibiryâ Türklerinin Destanlarında İyeler. Konya: Kömen.
- 📖 İnan, A. (1987). Makaleler ve İncelemeler: Cilt II. Ankara: TTK.
- 📖 Lvovo E. L., Oktyabrskaya, İ. V., Sagalayev A. M. & Usmanova. (2013a). Güney Sibiryâ Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri (Kainat ve Zaman. Nesnelere Dünya). Metin Ergun (Çev.). Konya: Kömen.
- 📖 -----. (2013b). Güney Sibiryâ Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri (İnsan ve Toplum). Metin Ergun (Çev.). Konya: Kömen.
- 📖 Ögel, B. (1993). Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar): Cilt I. Ankara: TTK.
- 📖 Potapov, L. P. (2012). Altay Şamanizmi (Çev. Metin Ergun). Konya: Kömen.
- 📖 Türker, F. (2011). Altay Türklerinin Efsaneleri (İnceleme Metin). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- 📖 Yadanova K. V. (2006). Neskazoçnaya proza telengitov. Moskova.
- 📖 -----. (2012). Neskazoçnaya proza telengitov. (Dissertatsiya na soiskanie uçenoy stepeni kandidata filologiçeskiy nauk). Rossiyskaya akademiya nauk

ordena drujbi narodov institut mirovoy literaturı im. A. M. Gorkogo, Moskova.

- 📖 ----. (2020). Predaniya Ulaganskogo Rayona Respubliki Altay. Gorno-Altaysk: БНУ РА «НИИ алтаистики им. С.С. Суразакова».
- 📖 Yamaeva, E. E. & Şincin, İ. B. (1994). Altay kep-kuuçındar. Gorno-Altaysk: Ak Çeçek.
- 📖 Yamaeva, E. E. (2002). Duhovnaya kul'tura altaytsev: epos, mif, ritual. (Dissertatsiya na soiskanie uçenoy stepeni doktora istoričeskix nauk). Institut gumanitarnıx issledovaniy Respubliki Altay. Gorno-Altaysk.